

վանքին «ԿԱՐԷԼԻ աղն որ ի Դիմա դռանն (Անիում) զոր իմ որդին Հազարպէկն ի Դարեգոյնէն գրաւկնեց : Է : Ը : սպիտակ : Ը : Ը : սպ : ի վերա խարճ արար որ եղաւ Ռ : Ե : սպ : և ստանում է երկու պատարագ, մէկն իրեն, միւսը Հազարպէկին⁽¹⁾ : Ինչո՞ւ էր նա իրեն կամ Սաւաւսը նորան «Թագուհի» անուանում, պարզ չէ : հաւանօրէն հայրը կամ պապը ամուսնացած էր Կիրիկեաններ թագաւորող տան աղջիկներէն մէկի հետ : հօր կողմէն նա Պահլաւուն էր⁽²⁾ :

ԿԱՐԵԼԻՆ ՍՐՔԵՊՍ. ՅՈՒՍԷՓԵԱՆ

(Շար.)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՀԱՅ ԱՐՔՈՒՆԻՔԻՆ
ԵՒ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ
ԺԳ. ԴԱՐՈՒՆ ՕՏԱՐ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԻՒ ՄԸ
ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Այս ճանապարհորդն է գերմանացի Պրոքարտ բնիկ Սթրազպուրկցի, որ Կ'ապրէր ԺԳ. զարուն : Տոմինիկեան կարգէն կրօնաւոր մ'էր ան և 1232 ին ճամբորդած է Արեւելք : Այցելած է Եղիպտոս, Սիրիա և Կիրիկիա՝ ուր հաստատուած էր հայկական արքունիքը : Կ'ըսուի թէ ան տասը տարի ապրած է Երուսաղէմի Սիոնի վանքը և իր կեանքին վերջին տարիներուն անցած է Եւրոպա : Անոր մահուան թուականը յայտնի չէ : Aubrey Stewart անգղիերէնի թարգմանած է անոր Ուղեգրութիւնը որ հաւանաբար խմբագրուած է 1260, 1263, 1268 և 1271 թուականներէ վերջ, և 1291 և 1285 թուականներէն առաջ : Թարգմանիչը ի զովեստ Պրոքարտի կը գրէ հետեւեալ խօսքերը իր յառաջորանին մէջ. «Ան անկեղծ հաւատացեալ մ'էր, օտար եկեղեցիներու հանգէպ իր սէրը շատ գնահա-

տելի էր : Խմաստուն և հանճարեղ էր ան, իր ճամբորդութեանց ժամանակ շարունակ տեղեկութիւններ կը քաղէր և կ'իրարցնէր զանոնք : Կ'ապրէր օտար կրօնականներուն մէջ, ընդունելով զանոնք իրր եղբայր : Նկարագրով խոնարհ էր և արի, հետաքրքիր ու բարեպաշտ, իր ուշադիր հետաքրքրութեամբ Պրոքարտ զրի առած է աշխարհագրութեան և բնական պատմութեան գիտելիքներ՝ որոնցմէ շատերը օգտուած են : Պրոքարտէն օգտուած են նաև ուրիշ ուխտաւոր ուղեգիրներ, ինչպէս Ֆելիքս Ֆապրի և Մարինօ Սանուիթ և այլք : Իր Ուղեգրութիւնը զրի առած է միջին զարու ընտիր լատիներէնով մը» :

Կիրիկիոյ հայ արքունիքին ու հայ եկեղեցականութեան մասին զրաժները անաշառ են և ճշգրիտ, կը հիանայ հայոց թագաւորին և թագուհիին և անոնց իշխաններուն, ինչպէս նաև հայ եկեղեցականաց ու ժողովրդեան բարեպաշտութեան վրայ : տեղեկութիւններ կուտայ կաթուղիկոսին և միւս եկեղեցականաց ասորդին վրայ : մէջ կը բերէ հայ արքունեաց ներքին կեանքին սովորութիւնները, թագաւորին և եկեղեցականաց կողմէ արուած կրօնական պատիժները, կը յայտնէ հայ ծէսի նկատմամբ իր հրացումը ևն : Պրոքարտի Ուղեգրութեան հայկական այս մասը թարգմանութեամբ ստորեւ կուտանք, իրր շահեկան գրուածք մը, մեր կողմէն ինչ ինչ մասերը ծանօթագրելով : Հ. Ալիշան քանի մը տող միայն Պրոքարտէն առած է իր Սիստուանին մէջ (տե՛ս էջ 225), սակայն հայ եկեղեցւոյ մասին անոր գրածները բոլորովին զանց ընելով :

«Հայոց առաջնորդներուն գլուխը կը կոչուի կաթուղիկոս : Անոր քով ֆեաղի տաննէջորս օր, ան իր մօտ ունի արքեպիսկոպոսներ և եպիսկոպոսներ, վանահայրեր և ուրիշ եկեղեցականներ : Ան իր սնունդովը, զգեստներովը և կենցաղովը այնքան օրինակելի է որ՝ անոր նման ոչ մին տեսած ևմ, ըլլայ կրօնական, ըլլայ աշխարհական, և ստոյգ կերպով կը յայտարարեմ թէ՛ իմ կարմիքովս իր հազած գգեստները հինգ ստերլին ըլլին արժէք չունին : սակայն ան ունի շատ հաստատուն զգեսակներ և մեծ եկամուտներ, և

(1) Ալիշան. Շիրակ. 28 :

(2) Ապիրատ Պահլաւունու որդիքն էին Տէր Սարգիս և Թադիկ հայրը Շարափշահ. (Սարգսեան. Տեղագր. 179. 181. 185. 186 : Ալիշան. Շիրակ. 117. 120.)

հարուստ է ո՛հէ հասարակ մարդէ տեղի: Ան կը հազնի ոչխարի կարմիր մորթէ կոշտ մուշտակ մը, շատ մաշած եւ տղեղ, եւ լայն թեկերով, և անոր տակէն շատ հինցած գորշ պարիզօտ մը, և գրեթէ մաշած: Բաց աստի, ան կը հազնի սև փորուրար մը, և ածան տեսակէն հաստ սև կրկնոց մը⁽¹⁾: Տեսայ հայոց կիլիկիոյ թագաւորը⁽²⁾ իր բոլոր աղնուական իշխաններով որոնք խոնարհութեամբ և մեծ յարգանքով կը նստէին անոր մօտ. թագաւորը յաճախ իր անդրանիկ որդւոյն⁽³⁾ հետ կը մնար և որ մեծ բարեպաշտութեամբ մտիկ կ'ընէր անկէ Աստուծոյ խօսքը: Կաթողիկոսը և Առաջնորդները Մեծ-Պահոց մէջ պահք կը բռնէին հացով և ջրով միայն, այնպէս կ'ընէին նաև թագաւորը և իր բոլոր իշխանները, բացի Աւետման տօնէն, երբ իմ ներկայութեանս, կաթողիկոսը թոյլատրեց իրեն քիչ մը ձուկ ուտել և գլինի խմել⁽⁴⁾: Նոյն օրը պատարագ մատուցուեցաւ ի ներկայութեան կաթողիկո-

սին, թագաւորին և թագուհւոյն⁽¹⁾: Իրենց ծէսը շատ բարեպաշտական է. քահանաները և եպիսկոպոսները մերկններուն նման կը զգեստաւորուին: Պատարագին կը գործածեն անխմոր հաց, կը կորզան Առաքելական Թուղթերը, Աւետարանները, կ'երգեն Ս. Աստուած, Հայր մեր միւսնոյն բառերով, ինչպէս մենք, բայց իրենց սեփական լեզուով և գրերով, վասն զի անոնք ունին իրենց յատուկ լեզուն և այբուբենը: Կաթողիկոսը և միւս բոլոր Առաջնորդները վանական են, և ամբողջ Արեւելքի մէջ, մէկ ծայրէն միւսը, չկայ ո՛հէ ազգի մը Առաջնորդ որ բացառաբար վանական ըլլայ: Բոլոր վանականները մեծապէս յարգելի են և ի պատուի⁽²⁾: Կղե-

ւոնին որ կը տրամադրէր նոյն օրը լուծել պահքը. Օմնեցիի պափաքողներուն թոյլ կուտար, պահքի ժամը ու կիրակի օրերը լուծել (Է. Կան.), ինչպէս երբեմն սովորութիւն էր Երուսաղէմի եկեղեցիին մէջ:

Որքան որ ԺԲ. դարուն Տաւուշեցի Յովնան վրդ. վերջնականապէս պահանջ դրաւ Մեծ Պահքի ժամը և կիրակի օրերն ալ միւս օրերուն պէս պահօժ վճարել. բայց ԺԳ. դարուն տակաւին գործադրելի էր Օմնեցիին կանոնը:

(1) Թագուհիին անունն էր Զապէլ, դուստր Լիւն Բ. թագաւորին, որուն մահէն յետոյ Զապէլ թագուհի հռչակուեցաւ Աղամ Կասիմի (կամ Սիրաղամի, աղգաւ Հոռոմ) խնամակալութեան տակ. բայց այս վերջնոյս սպանութեամբ լամբրոնի Պարոն կոստանդինը Պայլ նշանակուեցաւ: Հայք տեսնելով որ Զապէլի անչափահասութենէն խնդիրներ կը ծագին, Զապէլը ամուսնացուցին Անտոնիի դուստր Բոյնմոնղոսի դստեր փլիպպոսի հետ որուն ինչ ինչ պայմաններով թագաւորական իշխանութիւնը յանձնուեցաւ կոստանդին իշխանի խնամակալութեան տակ. բայց փլիպպոս երբ ինքնիշխան գործել սկսաւ եւ չպահեց իր պայմանները, հայք բռնեցին զայն և բանտարկեցին, և ան բանտին մէջ մեռաւ: Յետոյ կաթողիկոս և կոստանդին իշխան Զապէլը ամուսնացուցին Հեթումի հետ որ զահակայեց: Հեթումի պատկերին հետ Զապէլի պատկերով դրամներ զրոշմուած են: Զապէլ Հեթումի հետ ամուսնութենէն ունեցաւ երեք մանչ զաւակ և հինգ աղջիկներ: Վախճանած է ան 1252ին:

(2) ԺԳ. դարուն հայ վանականները վանքերէն դուրս գալով քաղաքներու եկեղեցիներու մէջ կը կատարէին պաշտամունք և կը գրաւէին բարձր դիրքեր. նոյն իսկ կաթողիկոսներ կ'ընտրուէին անոնց մէջէն, ինչպէս էր Բարձրբերդցին. առաջնորդները վանականներ էին որոնց կեդրոնն վանքն էր և քաղաքները ու գիւղերը կ'այցելէին պարբերաբար: Առաջնորդ բառը Պրո-

(1) Յիշուած կաթողիկոսին անունն է Կոստանդին Ա. Բարձրբերդցի. Միխայիլ վանքին եպիսկոպոսը, Պապեոսնի և Բարձրբերդի մօտ, կաթողիկոս՝ 1221ին, 46 տարի կաթողիկոսութիւն ըրած և վախճանած 1267ին:

Այս դարուն կիլիկիոյ հայրապետներէն ու մանք կը խորշէին հանդերձի վաճառութենէն, ինչպէս կը գրեն Օրբելեան և Սմբատ պատմիչ. վերջինս կ'աւելցնէ Յովհաննէս Մեծարարոյ կաթողիկոսին համար ըսելով. «ամպամոյց անձամբ»: Կոստանդին Ա. Բարձրբերդցի կը թուի նշմարիտ հետեղմը եղած է տարադի տեսակէտով Մեծարարոյ կաթողիկոսին և իրաւարար կ'արգարանայ Պրոքարոսի վերին նկարագրութիւնը կաթողիկոսի անշուք և հինգած հանդերձներու մասին: Բայց երկու կաթողիկոսներն ալ իմաստուն, առաս և սեղանով աբխալկեցի էին. ինչպէս Պրոքարոսի խօսքերէն ալ կը հասկցուի:

(2) Հայոց թագաւորն էր Հեթում Ա. կոստանդին խնամակալին փոքր որդին որ Լիւն Բ. թագաւորին Զապէլ աղջկան հետ ամուսնանալէ վերջ 1226ին զահակայեց և 45 տարի իշխանութիւն վարելէ վերջ, 1270ին վախճանեցաւ:

(3) Հեթումի անդրանիկ որդին էր Լեւոն որ 1266ին Մառիի ճակատամարտին մէջ գերի ինկաւ եգիպտացւոց ձեռքը, և քիչ ժամանակ յետոյ գերութենէ վերադառնալով՝ Հեթում Ա. ի մահուանէ վերջ զահակայեց 1270ին Լեւոն Գ. անուամբ. և կը վախճանի 1289ին:

(4) Նոյն տարին Ալեքսան տօնը հաւանաբար կը հանդիպէր Մեծ Պահոց շարափ կամ կիւրակէ օրը. կաթողիկոսը կը հետեւէր Օմնեցիին կա-

րիկոսները և քահանաները հեղինակութիւն չունին, և աշխարհական մը կարելի էր չ'ընծայել անոնց, և ժամերգութիւն կատարելէ զատ ուրիշ պարտականութիւն չունին: Կանոնական ժամերը կ'իմացնեն կոչնակ զարնելով, վասն զի զանգակ չունին⁽¹⁾: Դիշերը երբ նշան կը արուի, ժողովուրդը կը հրաւիրուի առնէն եկեղեցի գալու: Երբ գիշերային պաշտամունքը կը լրանայ՝ կրկին քնանալու համար առն չեն երթար, այլ կը մնան եկեղեցի, խրատ կը տրուի մինչև պատարագի ժամը, կամ մինչև կրորդ ժամ, եթէ տօնի օր ըլլայ: Ասկէ զատ, անոնք արտօնութիւն չունին, բացի նոյն հրահանգներէն՝ որ կը տրուին վարդապետներուն կողմէն: Բոլոր քահանաները ամուսնացած են, այն պատճառաւ չեն կըրնար առաջնորդ ըլլալ՝ երբ կ'նոջ տէր են: Անոնք չեն կրնար պատարագել երկուշաբթի օրերը, ոչ ալ մինչև ուրբաթ, որքան ալ մեծ տօն պատահելու ըլլայ նոյն օրերը, բայց անոնք ազատ են խօսիլ իրենց կանանց հետ. սակայն չարաթ և կիրակի օրերը մեծ հանդիսաւորութեամբ կրնան պատարագել⁽²⁾: Քահանայ մը իր կնոջ մահ

ուանէ վերջ ապաշխարող կը դառնայ և երկրորդ անգամ չի կրնար ամուսնանալ, եթէ ան պոռնկութեամբ կամ շնութեամբ մեղանչէ, կը զրկուի եկեղեցիէն և իր պաշտօնէն, ինպատու իրեն ո՛րեք չեն շնորհարարութիւն չի կրնար ըլլալ: Եթէ քահանայի մը կինը շնութեամբ մեղանչէ, ան կրնայ ապաշխարող ըլլալ. կամ կը զրկուի եկեղեցիէն և իր պաշտօնէն, և իր կինը կը կորսնցնէ իր քրիթը⁽³⁾ և անոր հոմանին կը նիրքինացնեն⁽⁴⁾: Թէպէտ ան ըլլայ ամուսնացեալ մարդ: Անձամբ տեսած եմ այս պարագան: Երբ քահանայ մը կը վախճանի, անոր կինը ապաշխարող կ'ըլլայ: Եթէ ան կրկին ամուսնանայ, կենդանւոյն կ'այրուի⁽⁵⁾. Իսկ եթէ պերճադիճ (courtesan) դառնայ, անոր վեաս չի տրուիր⁽⁶⁾: Իրենց մէջ ունին նոր հրահանգ մը թէ քահանայ մը, նման առաքելոյն, կնութեան կ'առնուէ կոյս մը: Հայ քահանաները աշխարհականներէն կը տարբերին սպիտակ կտաւէ հանդերձով, զոր կը փաթաթեն իրենց պարանոցին և ուսերուն շուրջը:

Այն զոյգերը որ զոգութիւն և զանա-

տի այդ գրածէն կ'երևի թէ կիւրկիոյ ոչ վանական մարդապետ չարաթի և կիւրակէի պատարագները յատկացուցած էին քահանայից:

(1) Մինչև վերջերս արգիւրուած էր ի դէպ միայն կամ միւսին մահուան քահանայից եւ անոնց կնիքներուն վերստին ամուսնութիւնը. մեղանչող քահանան կը պատժուէր, նոյն իսկ կնոջ մեղանչումի պարագային ալ քահանան կը պատժուէր և կնոջ քրիթն ալ կը կորուէր (Մխիթար Գոշի դատաստանագիրք, հրատ. Բաղտամեան վրդ. ի. էջ 116):

(2) Քահանային կնոջ հետ մեղանչող մարդը ի պատիժ ըստ եկեղեցական օրինաց կը ներքինացնէին. Մխիթար Գոշի դատաստանագիրքը ներքինացման համար կը գործածէ «հատանել զառական», չառանց ամենայն պատճառի հատանել զձաճուէկն» բացատրութիւնը (էջ 116):

(3) Վիկտորիանոյն կ'այրուի պատիժը Մովսիսական կը թուի, ինչպէս կը յիշէ Մխիթար Գոշ (տե՛ս վերը, էջ 116): Նոյնպէս Մովսիսական օրինաց ըմբռնումով է 1243 ին Սիսի մէջ գուժարուած ժողովին որոշումներէն յիշոցներու դէմ տրամադրուած ժէ. կանոնը որ հայհոյիչներուն «զլեզուս հասցնէ կամ լեզուն ծակեցոյցն եւ լաթ ի նետ ամցնէ, եւ ձեծելով ի շուրջ ամցնէ օր մի, եւ բազ զոյն տուգան ամցնէ եւ յաղաքս ամցնէ»:

(4) Պրոքարտ ի՞նչ ըսել կ'ուզէ, անհասկնալի է:

քարտի գրչին տակ պէտք է հասկնալ վանականը, վանականներուն մէջ կային հմուտ վարդապետներ՝ որոնք իրենց հեղինակութեամբ մեծապէս կ'ազդէին կղերին ու քահանայից, ինչպէս նաև ժողովրդեան վրայ:

(1) Զանգակի գործածութեան նկատմամբ դժուար է բան մը ըսել: Գրիգոր Նարեկացին (ժ. դար) գրած է կոչնակի օրհնութիւնը, որմէ կարելի է եզրակացնել թէ բուն հայոց եկեղեցիներուն մէջ տակաւին զանգակ չկար: Բայց նոյն դարուն կը տեսնենք որ Սեբաստիոն մետրապոլիտը կ'արգիւէ նոյն տեղի հայոց զանգակահարութիւնը, կ'երևի յունաց մերձաւոր եկեղեցիներուն մէջ արդէն ժ. դարէն զանգ ընդունուած էր (Զամին. Ա. էջ 203):

Երուսաղիմայ Ս. Յակոբեանց վանքին մէջ տակաւին ի գործածութեան են երկաթէ և տախտակէ կոչնակներ:

(2) Նախնարար սովորութիւն էր ուրբաթ և կիրակի օրերը պատարագել, բայց կ'երևի թէ երբ մարտիրոսներու տօնները չարաթ օրերը սկսան տօնուիլ, այն ժամանակ ուրբաթ օրուան պատարագը չարաթ օրը փոխադրուեցաւ ժ. դարուն սովորութիւն գործած էր հանապազօրեայ ընել պատարագը, բացի պահոց օրերէն, արձանագրութիւնները այդպէս կը վկայեն: Պրոքար-

զան մեղքեր կը գործեն՝ կը ներքինացուին և չեն կրնար ծնանիլ զուակներ՝ որ կարենան իրենց հօր նման չարագործներ ըլլալ։ Այս է պատճառը որ իրենց մէջ շատ ներքիններ կան և անոնց ամէնքը կը ծառայեն իշխանուհիներուն մօտ։ Կը հաւատամ թէ հայոց թագուհին աւելի քան քառասուն ներքիններ ունէր, երբ ես իրեն պալատը կը գտնուէի։ Այժմ մի մարդ կ'այցելէ անոր, բացի թագաւորէն, մասնաւոր թոյլտուութեամբ, և թագաւորը յանուանէ քանի մը ներքիններ կը նշանակէ այս նպատակին համար։ Բոլոր իշխանուհիներուն՝ այրի և ամուսնացեալ, սովորութիւնը այսպէս է⁽¹⁾։

Բոլոր թագաւորները, իշխանները և ազնուականները Աստուծոյ խօսքը մտիկ ընելու շատ փափաքող են. այդ պատճառաւ ամէն օր պաշտամունքի ժամունքանի մը վարդապետներ կամ վանականներ իւրաքանչիւր թագաւորի կամ իշխանի արքունիքը կ'երթան։ Իշխանները կամ ազնուականները ուղղակի կուգան իրենց զաւակներով և իրենց մեծերով։ Ս. Գիրք կը բերեն և իրենց ներկայութեան կը կարդացուի ժողովրդային լիզուով, վասնզի անոնք ուրիշ լիզու չեն գիտեր։ Վանականները իրենց կը բացատրեն բնագիրը, և երբ աշխարհական մը տարակոյս մը կ'ունենայ հարցում կ'ուղղէ, և վանականները կ'ուսուցանեն անոնց, համաձայն սրբոց խօսքերուն։ Նոյն վանականներուն ես ալ հարցումներ ըրի, որոնք կը պատասխանէին հեղինակութեամբ, իբր ԅովհաննէս Ոսկերեան, Գրիգոր Նազիանզացի և Կիւրեղ Աղեքսանդրացի։ Կղերական և աշխարհական խիստ բարեպաշտ են եկեղեցիին մէջ, և հոն ուրիշ բան չեն ըներ, բայց միայն կ'աղօթեն կամ կ'երգեն կամ ուրիշ ինչ որ պէտք էր ընել հոն։ Չտեսայ ո՛նէ մէկը որ ծիծաղէր կամ անպատշաճ վարմունք ունենար եկեղեցիին մէջ⁽²⁾։

(1) Ըստ Պրոքարտի, հաւանական է որ դատաստանով ներքինացեալները կը զրկուէին արքունիք, ըստ յարմարութեան հոն ծառայելու համար, ինչպէս կ'իմանանք Միսիթար Գօշէն թէ պատժուած կիներն ալ գողանոց կը զրկուէին աղալու գործը կատարելու. պալատական սովորութիւն էր ներքիններ պահել։

(2) Հայ վարդապետաց ուսուցման եղանակին

Պատարագի պաշտամունքը բարեպաշտօրէն կը կատարուի իրենց եկեղեցիին մէջ։ Այլի՛ն կը գրուի սեղանին ձախ կողմը պատին վրայ այդ նպատակաւ շինուած տեղւոյ մը մէջ։ Նուիրագործութեան ժամանակ սարկաւաղը մետաքսեայ թանկագին զգեստ մը հագած երկիւղածութեամբ իր գլխուն վրայ կը բարձրացնէ սկիւր, բուրվառակիր կիսաստրկաւագ մը և երկու մոմակալներ տոջեւէն երթալով կը հասնին սեղանին աջ կողմը ուր կայսկոպոսը երկիւղածութեամբ կ'առնու սկիւր և կ'ընծայէ դայն, ինչպէս կ'ընեն մեր քահանաները⁽¹⁾։ Երբ պատարագին կանոնը կը կարդացուի քահանային երկու կողմերը կը կենան երկու մոմակալներ վառուած մոմերով և անոնց մօտ երկու բուրվառակիրներ ալ, չապիկ հագած։ Երկու սարկաւագներ կը կենան սեղանին աջ և ձախ կողմերը բարեպաշտօրէն և ձեռնամաճ աղօթելով, երեսներին զարձուցած զէպի Բրիստօսի մարմինը, քաղցր և բարեպաշտիկ եղանակով մը երգելով և փոխասացելով։ Արդարեւ սուրբ բուն մ'է տեսնել զայն և լսել⁽²⁾։

Այդ երկրին մէջ տեսած եմ ուրիշ օրինակելի սովորութիւնները՝ աշխարհականներու, կղերիկոսներու և վանականներու միջև, կը կարծեմ թէ հազուադիւս պիտի ըլլար մեր երկրին մէջ գտնուիլ։

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՒՆՈՒՆԻ

Իշխաններու և ժողովրդեան այս բարեպաշտական կենցաղի մասին Պրոքարտի այս անկեղծ արտայայտութիւնը մեծապէս գնահատելի է։

(1) Ս. Պատարագի վերաբերմի ահնարելութիւն է։

(2) Պրոքարտի այս խօսքը և վարի ականարկութիւնը պատիւ կը բերէ իր ճշմարտաւորութեան։

